

І. СЕНЬКО
(Ужгород)

НАРОДНІСТЬ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА

Упродовж чотирьох десятиліть (1900 – 1939) діти у народних школах Закарпаття вчилися грамоті за підручниками Августина Волошина: «Методическая грамматика угро-русского литературного языка для народных школ» (Унгвар, 1901), «Азбука и первая читанка для I кл. народных школ на русском языке» (Будапешт, 1905), «Азбука угро-русского и церковно-словенского чтения» (Унгвар, 1908), «Читанка для угро-русской молодежи. Часть первая» (Унгвар, 1908), «Читанка для II класса народных школ» (Ужгород, 1921), «Мала читанка для II и III клас народных школ» (Ужгород, 1925), «Читанка для IV и V школьных роков народных школ. Часть II» (Ужгород, 1932), «Читанка для русской молодежи. Часть III для VI – VIII школьных роков народных школ» (Ужгород, 1932)...

Поняття «народна школа» майже повністю співпадало із поняттям «сільська школа». Заглянувши до книги В. Копчак та С. Копчака «Населення Закарпаття за 100 років» (Львів, 1977), знайдемо інформацію, що у 1930 році у селах проживало 78,2 процента тодішніх русинів. І тексти читанок максимально наближено до сільського школяра: у читанці за 1908 рік є розповіді «Загорода», «Поле», «Корова, кінь, вівця і собака», а в читанці за 1921 рік – народна пісня «Косарі», розповідь «Овчарь», вірш Шевченка «Садок вишневий коло хати»...

Та ж читанка дає можливість зрозуміти, що вкладав її упорядник у слова «руська молодь». У розповіді про раси поділено слов'ян лише на дві групи: 1) «північно-східна: поляки, москалі, чехи; 2) південна: русини (українці), серби, хорвати, болгари» (с.274). Так і надруковано: «русини (українці)». Тут доречно згадати, що Волошин у 1907 році видав угорською мовою «Практичну граматику малоруської мови», в якій обстоював живу народну мову та мовну спільність усіх українців.

На останньому роблю наголос, оскільки у краєзнавчій літературі радянського часу цей період у біографії великого прихильника народної освіти русинів витлумачували зовсім протилежно. І.Гранчак і В.Керечанин у книзі «Шляхом до щастя» (Ужгород, 1973) писали: «Комісія у складі Г. Камінського, А. Волошина та інших у липні 1904 р. розробила заходи по ліквідації кирилиці й заміні її угорською азбукою» (с.148). Якби Волошин був прибічником такої заміни, то він у 1908 році не видав би «Читанки для угро-русської молоді». Не забуваймо, що книга вийшла через рік після горезвісного «закону Аппонія», який був спрямований на ліквідацію немадярьських шкіл.

І в читанці, і в «Азбуці», що вийшла того ж 1908 року, надруковано чимало русинофільських матеріалів. Зокрема, розповідь Августина Волошина про своє рідне верховинське село Келечин, у якому «живуть лише русини».

Материнське слово, батьківська віра, верховинське життя закладали основи етнічної ментальності Волошина. «В сей-то фарі жив – прощен бы – и мой милый отец и солодка мати; там я родився, там получил первую науку в вірі Христовой и других душеполезных знаниях, – писав він про дитячі роки у батьківському домі в центрі Келечина. – Зато я все мило и благодарно думаю на сесе святое для мене місто, на цілоє родное село, на всіх жителей его».

Свою роботу над підручниками Августин Волошин узагальнив у вузівському посібнику «Педагогічна методологія» (Прага, 1943). Там він сказав: «Уступи читанки

використовує школа не лиш для вправлювання в самім читанні, але й для предметового навчання та морального виховання».

Волошин добре знав зроблене до нього. Це засвідчує його «Коротка історія педагогіки» (Ужгород, 1931). Говорячи про чеського педагога-гуманіста Коменського, наголошує, що той «направив взори педагогів на природну дорогу виховання і научання до народної культури» (с.31). У розділі про російську педагогічну думку наголос зроблено на діяльності Ушинського: «По его ідеям кожний нарід повинен мати свою власну систему виховання, вироблену по духу і характеру народа. Головним предметом школи повинна бути мова народа, его література, котра представляє геній народа» (с. 63). Розвиток педагогічної думки на Україні простежується від літописних часів Київської Русі. Волошину відомі букварі П. Куліша і Т. Шевченка, підручники галичанина Г. Врацьони і буковинця Ю. Федьковича...

Із числа педагогів-краян Волошин виділяє О. Духновича. У «Педагогічній методології» є похвала авторові «Книжиці читальної» за те, що «вправи до читання подав у віршах». До читанки у 1921 році Волошин включив три віршовані молитви Духновича, вірші «Игры», «Честь», «Не ганьба робити»... Добрим словом згадано й букварі Генція, Врабеля, Маркуша.

У підручнику «Педагогіка і дидактика для учительських семінарій» (Ужгород, 1923) Волошин писав: «Народна школа лиш тогда буде правді народною, если работа учителя буде перенята народним духом. Школа должна развити в учениках любовь і одушевленность ко народному языку, ко народным интересам і народной культуре» (с. 76). «Читанка для IV й V школьных роков народных школ» відкривалася віршем Марійки Підгірянки «Школа», у якому сказано, що чекає дитина від школи:

*Ти нас всіх научиши,
Як у світі жити,
Як зло оминати,
А добро чинити (с.4).*

Поетичними рядками Волошин закликав любити рідну мову: у тій же читанці знаходимо вірші «Рідне слово» Олени Пчілки, «Рідна мова» Сидора Воробкевича. У «Малій читанці» вміщено вірш Василя Гренджі-Донського «Люби рідну мову» із закликом:

*Люби рідну мову, миле руське слово,
Її не встидайся, за ню бийся в грудь,
За то рідне слово будь готов до всього,
Та знай, що ти русин, того не забудь.*

Орієнтація на розмовну мову школяра зумовила досить часте звертання упорядника читанок до фольклору. У «Педагогічній методології» знаходимо обґрунтовання, як складати азбуки або букварі: «щоби вправи читання вже при перших буквах подавали слова, які означають предмети, про які дитина щось знає, і щоб скоро подавалися коротенькі казочки, описи, віршики». У «Читанці для угро-руської молодіжи» є такі фольклорні твори: казочки-анекдоти «Бідняк і заяць», «Великий кочан», «Три яблука и една груша», «Заяць і жабы»; притчі «Черный пітух», «Кожа медведя»; пісні «Солодка ми мамко», «У Сиготі, у болоті»...

Фольклор у шкільних підручниках використовувався як із навчальною і виховною метою, так і для відповіді на питання про мову шкільного навчання. У «Педагогічній методології» Волошин писав: «Як кожна мова, так і наша має більше говорів (діалектів). Літературна мова об'єднує в собі також і красу говорів даної мови, а тому народні говори також мають бути частково вживані в навчанні» (с. 103). На Закарпатті він виділяв кілька говорів української мови. Оцінюючи азбуку Генція, відмітив, що

написана вона «по-українському і то аж у трьох закарпатських діалектах» («Педагогічна методологія», с. 100).

Якому ж із діалектів надати перевагу? Відповідь знайдемо у «Методичній граматиці карпаторуського языка» (Ужгород, 1924): «Правильным зовеся тот говор нашого живого говореного языка, котрый, як говор великого **большинства** (тут і далі підкреслено Волошином. – І.С.) народа, прийняли **писателі** за письменний і котрий на основі поровнання всіх говорів языка нашого **науково** признаний правильним» (с. 102).

Цю думку Волошин проілюстрував коломийками:

*Коло річки, коло річки
Та й коло потічка,
А що тобі, моя мила,
Заплакані вічка?*

(Нар. сп. із Річки)

*Ой дав єсь ня, мій татоньку,
За високі гори,
Не дав єсь ми більше віча,
Крім одної пчоли.*

(Ясінська співанка)

Щоб учні переконались, наскільки закарпатські верховинські говори близькі до української літературної мови, їм запропоновано завдання: «Перепишіть етимологічно слідуєчі вірші...» А далі зліва – «Олінь (Перекл. із чеської Амв. Метлинського)»:

*Бігав олінь по горах,
По долинах, по ровах...*

Справа – «Від улиці»:

*Від улиці не є плота,
То біда, то біда...*

Паралельно подано відомий переклад із «Краледворського рукопису», зроблений у першій половині XIX ст. українським фольклористом і поетом із Полтавщини Амвросієм Метлинським, і дві коломийки, під якими вказано: «Народні пісні із Верховини».

Тут коломийки використовуються як автентична фіксація особливостей одного з говорів Закарпаття, дуже близького до української літературної мови, яка у підручниках Волошина 20 – 30-х років, оскільки вживання етноніма «українець» і похідних від нього слів стосовно русинів Закарпаття і їх мови заборонялося, називалася «руською». У «Читанці для руської молоді» С.Черкасенко у розповіді про Леоніда Глібова писав: «Із всіх руських письменників і поетів найбільше улюбленим нашими дітьми є Леонід Глібов... Всі ті його байки писано чистим народним язиком» (с.95). Із таким широким тлумаченням етноніма «русин» зустрічаємося в тому ж підручнику в біографічній довідці про С.Руданського, автором якої є всі підстави вважати А.Волошина: «Його твори побіч творів Шевченка й Франка здобули собі серця всіх русинів. І на Підкарпатській Русі знає вже його імя кожний грамотний русин. Його чиста, народна мова, легкий стиль та веселость приказок здобули й тут йому невмирущу славу» (с.193). У етнографічному нарисі «Раси (породи) людей» із тієї ж читанки етноніми «русин» і «українець» вжито як синоніми. Виділивши дві групи слов'ян, Волошин уточнює, які народи відноситься до кожної із них: «а) північно-східна: поляки, москалі, чехи; б) південна: русны (українці), сербы, хорваты, болгары» (с.274). Тому у читанні відсутнє розмежування фольклорних матеріалів на локальні і всеукраїнські – без будь-яких уточнень надруковано поширену на Закарпатті пісню «Дала мене моя мамка» і відому козацьку пісню «Стоїть явір над водою», вояцьку пісню «У Сиготі у болоті» і записану вперше на Чернігівщині казку «Кіт, півник і

лис»... Оці й інші фольклорні твори сусідають із творами О.Духновича і Т.Шевченка, М.Устияновича і О.Павловича, Ю.Федьковича і І.Франка, В.Гренджі-Донського і Б.Лепкого, Марійки Підгірянки і Зореслава, В.Бірчака і О.Олеся...

Із літературних творів перевага надається тим, які близькі за формою і змістом до фольклорних. У «Малій читанці» – це віршована притча Духновича «Сліпий і хромий», віршований анекдот Руданського «Не мої ноги», віршована небилиця Гренджі-Донського «Модерні звірі (Сидить медвідь на колоді)», байки Езопа «Дроворуб та дуб», «Дві миші», «Дикун і лисиця», «Вовк і осел», «Безхвоста лисиця», «Вовк та кінь», «Вовк та вівця»...

Від читанки до читанки ширшає коло письменників, твори яких мають впливати на формування людини-гуманіста, патріота рідної землі. У читанці за 1908 рік – Духнович, Уриїл Метеор, В. Попович, Матяцков, Пушкін, Крилов, Тютчев, Верешмарті. У читанці за 1921 рік підхід до відбору імен дещо інший: Духнович, Воробкевич, Шевченко, Франко, Федькович. Відбір у «Читанці для IV і V шкільних років народних шкіл» зроблено не тільки із врахуванням віку читачів-школярів, але й національної ідеї упорядника.

Хотів би сказати ще пару слів про краєзнавчі й історичні матеріали. Уже у читанці за 1908 рік є розповіді про прихід угорських племен на Закарпаття («Казка о білому коні») та про короля Корвіна – захисника русинів («Цар Матій»). Патріотичне спрямування мають історичні оповіді із наступних читанок: «Княжество русинів», «Князь Федір Корятович», «Франц Раковцій II», «Т. Масарик і русини». Історія краю подається у нерозривному поєднанні з історією Русі-України: «Колишнє життя слов'ян», «Нестор», «Перекази про давній Київ», «Про князя Ярослава Мудрого»...

Упорядник читанок не оминав і політичних питань. У «Читанці для руської молоді» знаходимо й сьогодні актуальні висновки про права і обов'язки громадян: «Добробут лише тоді буде процвітати, коли в кожному уряді будуть поставлені добрі урядники, коли кожний урядник совісно буде служити народові і коли такі закони будуть діяти, які можуть піднести так духовно-морально, як і матеріально».

Волошин жив у часи витворення літературної мови на Закарпатті. Формувався він на спадщині будителів – перейняв від них «язичіє» і морфологічний правопис. Як педагог, він розумів, що з учнем треба розмовляти на материнській мові, а «язичіє» і морфологічний правопис віддаляли від цієї вимоги. Тому шукав оптимальний шлях подолання цього протиріччя – через зближення розмовної і літературної мови.

Це вплинуло і на добір текстів для читання. «Читанка для руської молоді» відкривається віршем Я. Щоголіва «Руським школярам»:

*Учітьсья, діти! Мудра книжка
Скаже вам чогось багато
З того, що колись другими
І посіяно й пожато.*

А через сторінку надруковано вірш Олеся «Рідна мова»:

*Ні! В кім думка прагне слова,
Хто в майбутнім хоче жити,
Той всім серцем закричить:
В нашій школі – рідна мова!*

Слово «український» у той час заборонялося. У «Читанці для IV і V шкільних років» (1932) Волошин надрукував «Рідне слово» Олени Пчілки. Ось як звучить один уривок із нього:

*Не так – весняним жайворонком у полі
Українська мова тепер залуна,
І гомоном вільним по всьому роздолі,*

По всій Україні озветься вона.

А так його надруковано в читанці:

Не так – весняним жайворонком

Руська мова тепер залуна,

І гомоном вільним по всьому роздолі,

По нашому краю озветься вона.

Ці й інші приклади говорять про те, що упорядник читанок слово «руський» сприймав у значенні «український». У тій же читанці є розповідь «Мова». Нема сумніву, що вона належить перу Волошина. Автор, згадавши «багато тисяч мов», каже про свою рідну: «Наша руська мова має також кілька сестриць, що до неї більше або менше подібні. Споріднені з нашою руською мовою є мова польська, московська, чеська, словенська, сербська, болгарська і др.»

Як Волошин ішов від «язичія» до материнської української мови, ведучи за собою учнів, легко побачити, співставивши його тексти із читанок 1908 і 1932 років – «Моя батьківщина», «Бідняк і заєць», «Заповіт» та інші. У 1908 році в автобіографічній розповіді читаємо: «Я родився в селі Келечині... Село оточують великі гори... Ближайший город к Келечину есть Густ». У 1932 році змінено і назву твору: замість «Моя родина» – «Моя батьківщина». Процитовані речення відредаговано: «Я народився в селі Келечині... Село оточують високі гори... Найближче місто од Келечина – Хуст». Так і в інших творах: замість «Завещание» – «Заповіт», «говорит сыну» – «говорить синові», «чтобы» – «щоби», «отец» – «отець», «год» – «рік», «приходит он ко старому сосіду» – «приходить він до сусіда»...

Читанки Волошина 1932 року вивчення учнями материнської мови ввели у всеукраїнський контекст. В них ми прочитаємо:

«Найбільший наш поет Тарас Шевченко».

«Із всіх руських письменників і поетів найбільше улюбленим нашими дітьми є Леонід Глібов».

«І на Підкарпатській Русі знає вже його (С.Руданського) кожний грамотний русин. Його чиста, народна мова, легкий стиль та веселість приказок здобули й тут йому невмирущу славу».

Не буде перебільшенням, коли скажемо, що Волошинові в переході від «язичія» до української літературної мови сприяв фольклор.

Знайомство з двома його підручниками за 1908 рік («Азбука угро-руського й церковно-словенского чтения», «Читанка для угро-руської молоді») показує, що він, орієнтуючись на розмовну мову школярів, досить часто відходив від морфологічних засад своєї ж «Методической грамматики угро-русского литературного языка для народных школ».

Друкуючи вірш О.Пушкіна «Конь» як переклад «сербської пісні», першу строфу оригіналу:

Что ты ржешь, май конь ретивый,

Что ты шею опустил,

Не потряхиваешь гривой,

Не грызешь своих удил?

він інтерпретував так:

Что ты ржешь, мой коню сивый,

Что ты шею опустил,

Не потрясываешь гривы,

Не грызешь своих удил?

(Читанка, с.106)

Російські слова «ретивый», «потряхивать», які не вживаються в українських говірках Закарпаття, замінено зрозумілими для школяра словами «сивий», і «потрясати»; у звертанні до коня вжито характерну для української мови кличну форму, як у коломиїці, що здавна побутує у Келечині – рідному селі Волошина:

*Ой, коцю воронький,
Де я тя напою?
Кирниця ся заломила,
Дунаю ся бою*

(Записано у 1959 р.)

У процитованих і наступних рядках українізовано дієслівні суфікси: замість «опустил», «возьмет», «сдерет» – «опустив», «возьме», «сдере». Так відредаговано у «Читанці» і текст російської народної пісні про яблоньку: замість «зеленая» – «зелена» (с. 130). Як у келечинській коломиїці:

*Ой, зелена ябліночка,
Біленький цвіточок,
Ми ся двос полюбили
Ще з малих діточок*

(Записано у 1959 р.)

Робилися зміни, хоч і не значні, навіть у тих фольклорних творах, які побутували на Закарпатті. Початок народної співанки «Солодка ми мамко» в тій же читанці надруковано так:

*Солодка ми мамко,
Тяжко мені жити,
Чого ссь мя не учила
Маленької робити? (С. 53)*

У тексті співанки, згідно з правилами морфологічного правопису, змінено два слова: замість «ня» (мене) і «маленьков» (маленькою) – «мя» і «маленькой». Наскільки морфологічний правопис віддаляв текст від розмовної мови, бачимо на прикладах прислів'їв і загадок читанки:

*«Бѣдность учит, а счастье губит»;
«Креста лишь злый боится»;
«Багато говорити, а ніт что слухати»;
«Там гаразд, где не есть нас»;
«Долгое волосья, куртый розум»;
«Лучше хлѣб с водою, як тирог с бѣдою»;
«Четыре братья все бѣгут, а догонитися не могут»;
«Брат з братом через горбок жѣют, а друг друга не видят»;
«Без рук, без ног, а на под лѣзе». (С.234–241).*

Мабуть, розуміючи це, Волошин досить часто відступає від правил морфологічного правопису і в тій же читанці застосовує фонетичний принцип передачі на письмі почутого:

*«Ворона воронѣ очи не укопле»;
«Конець дѣлю хвалит»;
«Прибери пня, буде му имя»;
«Якое корѣня, такое насѣня»;
«Научит бѣда попити, кой нічого ся хотити»...*

У «Азбуці» автентично передано текст української народної пісні «Два голубки» (буква «h», за рекомендацією Волошина, вимовлялася як «i»):

*Коло млина, коло броду
Два голубки тили воду,*

*Натилися, полетіли,
Крильоньками згомоніли,
На тополі пошдали,
По-своєму розмовляли (с.61).*

Слова «згомоніли», «розмовляли» є доказом того, що цей текст характерний для говорів Лівобережної України, тобто Волошин ще до першої світової війни цікавився розмовною мовою не тільки Закарпаття, але й усю Україною.

Що це було традицією, легко переконалися при порівнянні його читанок. У читанці за 1908 рік вміщено три закарпатські пісні («Солодка ми мамко», «У Сиготі у болоті», «Дала мене моя мамка») і одна російська («Яблонька»), а в читанці за 1921 рік – карпатські коломийки («Які тоты квіти красні, котрі зацвітають») і дві всеукраїнські пісні («Ой найму я медведика за плугом ходити», «Вийшли в поле косарі»). У «Малій читанці» (1925) до всеукраїнських пісень додано ще одну – «Віють вітри, віють буйні»; а у читанках за 1932 рік всеукраїнський фольклорний матеріал домінує: казки «Івасик Телесик», «Півник і курочка», «Ріпка», літописний переказ про Кия, Щека і Хорива та сестру їх Либідь, прислів'я та загадки («Згода будує, незгода руйнує», «Гуртом і чорта побореш», «В гурті і беззубий собака гавкає», «Дружні сороки й орла заклюють», «Хочеш юшки, лови рибки», «Ріжуть мене ножакою, б'ють мене ломакою, за те мене отак гублять, що всі мене дуже люблять» та ін.).

Змінився підхід до іншомовного фольклору: якщо в читанці за 1908 рік російська народна пісня про яблоньку передається мовою російською, як і «сербська пісня» про вірного коня – у перекладі О.Пушкіна, то у «Читанці для руської молоді» надруковано уривок із російської билини «Ілія Муромець» (с.97 – 98) у перекладі українською мовою і вказано, що переклад зробив Б.Мартинович. Цим упорядник читанки підкреслював, що російська і руська мови – дві різні рівноправні мови. Щоб учень усвідомив це, Волошин пояснює йому у «Читанці для IV і V шкільних років»: «Споріднені з нашою руською мовою є мова польська, московська, чеська, словенська, сербська, болгарська і др.» (с.230).

Виходячи з того, що у школі дитина повинна перш за все опанувати багатством рідної мови, усної і писемної, Волошин для вироблення техніки читання і письма, поповнення лексичного запасу пропонує школярам у букварях і читанках високохудожні фольклорні і літературні тексти. Робив це із таким розрахунком, щоб просте, звичне передувало незнайомому, абстрактному. Найважливішою умовою складання букваря вважав, аби «вправи для читання вже при перших буквах подавали слова, які означають предмети, про які дитина щось знає», щоб «скоро подавалися коротенькі казочки, описи, віршики» («Педагогічна методологія», с. 99).

Свою «Азбуку угро-руського й церковно-словенського чтенія» він уклав задовго до цих теоретичних узагальнень, але в ній ми знайдемо і казочки, і віршики. При букві «К» вміщено розповідь «Іван и сиротка», яка вчить милосердю і закінчується віршиком-афоризмом: «Кто сироту милує, тот добру душу має» (с. 24). При букві «Я» повчальна історія про хлопчика Якоба, якого у відповідь на збиткування укусила собака, також закінчується віршованим афоризмом: «Кто скота не санує, того никто не милує» (с.30). Букву «Ю» проілюстровано відомою байкою-притчею про пастуха Юрка, який двічі збрехав, що вовк напав на стадо, тому йому ніхто не прийшов на допомогу, коли у цьому була потреба; і цей твір завершується афоризмом: «Кто неправду говорит, того никто не любит». Повчальні оповідання-притчі бачимо при буквах «Х», «Ж», «Ц»... Є в «Азбуці» (с. 48) відомий ще із часів Езопа сюжет про батька, який за допомогою прутиків у вінику вчить синів жити дружно. Цей сюжет настільки поширився на Закарпатті, що тут на його основі виникло прислів'я: «Віника не переломити, а по прутуку весь переламаш».

Волошин вважав за потрібне використовувати прислів'я у навчальному процесі. «Дитина вступає у школу зо знанням рідної мови, – писав він у «Педагогічній методології». – Сільська дитина вживає більше народних форм, мовних образів» (с. 103). Тому їх зручно використовувати як приклади до правил граматики. 123 прислів'я у «Читанці для угро-руської молодіжі» він розбив на 15 груп, рекомендуючи кожна з них при вивченні відповідних розділів граматики: 1) просте речення («Бог високо, царь далеко», «Бог карає, Бог й спасає», «Пес бреше, вітер несе», «Правда очі коле»...); 2) відмінювання іменників чоловічого роду («Без Бога ани до порога, а з Богом хоть за море», «Бог любить праведника, а діавол грішника», «Прійде на пса мороз», «Скорше догониш брехача, як хромого пса»...); 3) відмінювання іменників жіночого роду («Без муки ніт науки», «Ворона вороні очі не укопле», «Рука руку мие, обі білі будуть»...) і т.д. До розділу про прикметник: «Родний край – то земний рай», «Богатому чорт діти колише», «Менше говори, а більше роби»... Про числівник: «Два дни ходу, день гостина», «Дві жени а една гуска – вашар», «Многі ворони коня убалят»... Займенник: «Кажда рука к собі крива», «Голова всему початок», «Кому Бог поможе, той все перемаже», «Яка matka, така Катка»... Далі – прислів'я приклади з дієсловами, прийменниками, вигуками і сполучниками, означеннями, додатками і обставинами.

У «Методичній граматиці карпато-руського язика» (1924) Волошин надає перевагу прикладам із пісенної творчості народу. До розділу третього «Букви самогласні, согласні й полугласні» (с. 11), щоб показати паралельне вживання у говірках слів, у яких чергуються голосні «о-і-у», Волошин подає коломийки:

У високу й полонині,

Є вувчарюв много.

Йти би ся подивити,

Ци там не е мого

(Нар. сп. из Драгова)

Стоить явур над водою,

Коріння в долину...

(Нар. сп. чз Кошельова)

Тече вода з-під явора

Та панесла лому,

Бо не знає отець, мати,

Що Біг судив кому

(Нар. сп. верховинська)

Не дайте ня у катуны

Ай Бога ся бійте...

(Нар. сп. из Волового)

Автор граматики серед народних пісень знаходить такі, у яких максимально простежується те чи інше граматичне явище. Щоб навчити учнів виділяти склади, пропонує їм ритмізовану забавлянку:

Тати, тати, татички

Дав нам пан Бог дві ручки,

Обы ручки робили,

А вбы ножки ходили (с. 13)

До розділу «Степени поровняня приложників»:

Ой на горі, на долині,

Широк листок на каліні,

Єще ширше на яворі...

Стоит мила на розмові.

У том керту шалата,

*Красна дівка багата,
Ще май красна худобна,
Чорні очі, подобна (с. 45)*

До розділу про особові займенники:

*Приїду до тя во неділю,
Найду тебе як лелію...
В мене пушка ладована
Я єї ладую... (с. 76)*

При вивченні граматики Волошин пропонує індуктивний метод: на основі відомих учням текстів робити узагальнення. Пісні і прислів'я – найбільш підходячі для цього. У «Педагогічній методології» він рекомендував учителям при вивченні Граматики «не подавати теорій, але лишень добре поділені **приклад**и (Тут і далі підкреслено Волошином. – І.С.), з яких учень **індуктивне** переходить до абстракції» (с.105).

Для граматичних узагальнень, як і для читання Волошин добирає такі тексти, які би формували в учня високі моральні якості. У «Педагогічній методології» він писав про це: «Уступи читанки використовує школа не лиш для вправлювання в самій читанці, але й для предметового навчання та морального виховання. Напр., казка про вовка й барана подасть нагоду для подання природознавчих пізнань, а при тім розвиває й естетичний смак та моральні погляди учня» (с. 117).

Казкам у навчальному процесі Волошин відводив багато місця. На його думку, своєю ефективністю вони поступалися тільки унаочненню. Рекомендуючи для читання тексти «прості, зрозумілі й не дуже довгі», якими «можна викликати в дитини добрі почування», він застерігав: «Не відповідає дидактичним потребам така казка, яка представляє грубість, брехливість, лінивість або несправедливість» («Педагогічна методологія», с. 195).

У «Методичній граматиці» для засвоєння теми «Ступені порівняння прикметників» учням запропоновано байку з дидактичним підтекстом. Виконуючи нескладне завдання: «Доповни (приложник клади у відповідну степень!)», учень засвоював переваги води над вином: «На столі стояли три склянки. Во едній было дорог... вино, во другій добро... пиво, а во третьой чист... вода. Вино звідало:

Ци не я найдорож... із вас?

Пиво відповідало:

Правда, же ти дорожш..., як я, но я дешевш... і хосенній..., як ти.

А вода додала:

Але марна ваша слава. Что би ви були без мене? Кто із нас найдешевш..., найздоровійш... й найхосеннійш...?» (с.47).

Думаємо, що цю байку в дусі народних традицій склав автор граматики. Він переповів для учнів і цілий ряд байок Езопа. У «Малій читанці» надруковано дев'ять байок Езопа – «Дроворуб та дуб», «Будь чесний!», «Дві миші», «Дикун і лисиця», «Вовк і осел», «Лікар і хворий», «Безхвоста лисиця», «Вовк і кінь», «Вовк та вівця». Їх ми знаходимо у збірочці «Сорок сказок» (Унгвар, 1904), упорядником якої був А.Волошин. Настільки вони змістом і стилем були близькими, до місцевих фольклорних традицій, що багато з них фольклоризувалося.

У репертуарі верховинського казкаря Михайла Шопляка-Козака — книжка «Чарівна торба» (Ужгород, 1988) — зафіксовано частину тих сюжетів, що й у читанках Волошина: «Є всякі притчі», «У дружбі – сила», «Роги чи ноги?», «За добро – добром». Казкар про байку «Дві миші» сказав: «Сю притчу пам'ятаю від школи». Так само він додав про байку «Роги чи ноги?»: «Притчу ми читали в школі, від тоді пам'ятаю».

Казки і притчі із «Читанки для угро-руської молоді» прославляють дружбу і взаємодопомогу («Пчола і голуб»), працьовитість («Два плуги»), картають за брехливість («Великий кочан»), неповагу до батьків («Дідо»), боягузство («Кожа медведя»), висміюють наївність («Бідняк і заєць», «Три яблука і одна груша», «Добродушна бабушка»), непередбачливість («Лисиця і коза»).

На основі сказаного можна зробити висновок, що Августин Волошин використовував фольклор у шкільних підручниках цілеспрямовано: 1) як критерій вибору мови навчання; 2) як ілюстративний матеріал у граматиці; 3) як засіб виховання і 4) як доступне учням молодших класів джерело інформації про історичне минуле свого народу. Він послуговувався різними жанрами усної народної творчості: прислів'ями і загадками, казками і переказами, притчами і піснями.

Шкільні підручники Августина Волошина, пройняті справжньою народністю й ідеєю соборності українських земель, впливали на формування національної свідомості школярів.

SUMMARY

I. Senko. National school textbooks written by Avhustyn Voloshyn.

Author analysed the main school textbooks written by Avhustyn Voloshyn and proved that they are full with the national idea and the idea of the sovereignty of the ukrainian lands. Their influence on the national consciousness of the school children is hardly reevaluated.